

Franck, César (1822-1890)

Fransk tonsättare, organist och lärare.

César Franck föddes i Liege i Belgien men tillbringade merparten av sitt liv i Paris, dit familjen flyttade 1835. Liksom Fauré tjänade han sitt levebröd som kyrkomusiker och blev en mästare på orgeln. År 1872 blev han professor i orgelspel och komposition vid Pariskonservatoriet och blev en mycket uppskattad för att inte säga älskad lärare. Bland hans elever var Vincent d'Indy (1851-1931) och Ernest Chausson (1855-99). Trots att han inte, likt Fauré, uppmuntrade sina elever till eget experimenterande, visade han ingen personlig antipati mot de nya musikaliska strömningarna. Debussy betraktade honom som en av samtidens största.

Franck inledde sin tonsättargärning med ett antal pianoverk i Beethovens och Schuberts stil. Under ett tjugotal år skrev han sedan mycken kyrkomusik, bl.a. mässor och orgelmusik. Efter 1880 skrev han sina mest mogna och bästa verk. För den stora publiken är Franck antagligen mest känd för tre verk, Symfoni d-moll (1888), Symfoniska variationer för piano och orkester (1885) och Violinsonat (1886). Den senare är en av de mest berömda i genren och violinstämman är transkriberad för bl.a. viola, cello respektive flöjt. Själv har jag hört den framföras på sopransaxofon! Bland övriga kammarmusikverk, 4 pianotrior (ungdomsverk), stråkkvartett och pianokvintett är det kvintetten man hör mest, trots att stråkkvartetten av många anses vara hans förnämligaste kammarmusikverk.

Violinsonat A-dur

1. Allegretto ben moderato 2. Allegro

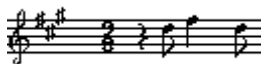
3. Recitativo – Fantasia: ben moderato – Molto lento 4. Allegretto poco mosso
1886

César Franck skrev sin enda violinsonat sent i livet, 1886, när han var 64 år gammal. Få andra violinsonater är älskade av så många. Den har ett alldeles eget romantiskt skimmer över sig och man förvånas ständigt över att denne borgerlige man, med utseende som en bokhållare, kunde skriva så varmblodig musik. Verket har emellertid även formellt nydanande kvaliteter, framför allt genom sin cykliska uppbyggnad med teman som återkommer flera gånger i olika satser. Sonaten tillägnades violinisten och vännen Eugène Ysaÿe, på dennes bröllopsdag. Den har sedan dess gjort sitt segertåg över hela världen. Sonaten bjuder på jämlikt spel mellan instrumenten, men är nog mer teknisk krävande för pianisten. Trots sin centrerings kring tre temaidéer är A-dursonaten så rik på melodier att det är svårt att hålla reda på alla. Kanske kan notexemplen nedan vara till hjälp.

Första satsen, *Allegretto ben moderato*, har en enkel formell uppbyggnad, sonatform utan genomföring och domineras av två teman. Det drömliga huvudtemat presenteras av violinen efter fyra inledande ackord i pianot.

Vi hittar här den första av de tre idéerna, och också embryot till hela kvartetten, de tre första tonerna i huvudtemat:

Denna tonföljd, eller dess rytm, ingår i teman från samtliga fyra satser.

Sidogruppen domineras av pianot med följande tema:

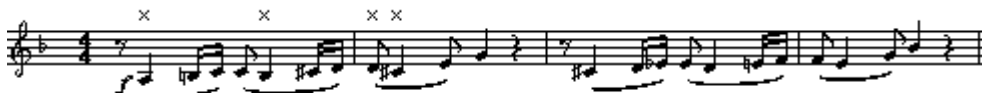

Violinen återkommer med varianter av huvudtemat, som utvecklar sig till ett sluttema:

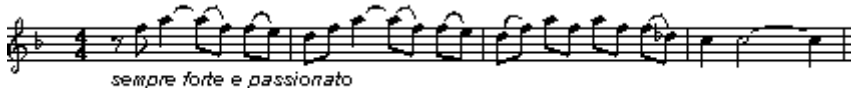

Återtagningen tar vid direkt efter expositionen. En stillsam coda avslutar. Den inleds i pianot med sidotemat och avslutas med sluttemat.

I andra satsen, *Allegro*, släpps lidelsen lös på allvar i ett nästan vildsint tema. Det presenteras något utsirat i pianot men spelas sedan av violinen i detta utförande:

(De kryssmarkerade tonerna förklaras nedan). I slutet av huvudgruppen hörs ett nytt tema, som är nästan identiskt med första satsens sluttema:

Detta tema leder direkt till ett känsloladdat sidotema:

Ett ljuvt sluttema avrundar expositionen:

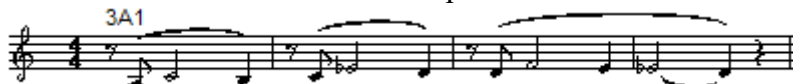

Genomföringen börjar långsamt, *Quasi lento*, med följande toner i pianot. Som synes består de av viktiga toner i huvudtemat. De är kryssmarkerade i notexemplet ovan.

Detta tema är det andra av de tre huvudtankarna i verket och satsens inledande huvudtemat är i själva verket uppbyggt kring detta. Insprängt i upprepningar av denna fras hörs glimtar av sluttemat, först i violinen, andra gången i pianot. Allt leder fram till en behandling av huvud- och sidotema. Återtagningen följer i stort expositionen. En coda, *Poco più lento*, som börjar långsamt med sluttemat, övergår så småningom i ett accelererat tema, som i sin tur mynnar ut i en variant av huvudtemat.

Den tredje satsen, *Recitativo-Fantasia. Ben moderato*, presenterar ett antal teman, som kommer att användas även i sista satsen. Det kan därför vara anledning att numrera dem. Det första hörs omedelbart i pianot:

Vi känner här igen rytmen i första satsens huvudtema och hela kvartettens embryo.

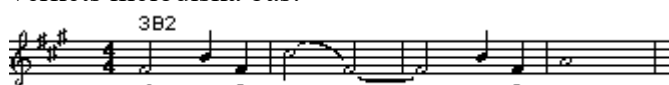
Det avlöses av solokadensliknande tonslingor i violinen, varefter pianot försiktigt anknyter till första satsens huvudtema. Violinen återkommer med ett klagande tema:

Tema 3A1 återkommer och leder fram till ännu en lång violinutflykt, som efter ett ritardando övergår i ett nytt violintema. Det har påtagliga likheter med de inledande tonerna i andra satsens genomföring, alltså den andra av de tre huvudidéerna:

Även nästa tema hörs först i violinen. Det är det tredje temat av de tre som bildar verkets melodiska bas:

Sedan följer satsens dramatiska höjdpunkt, ett intensivt känsloladdat tema i violinen:

Sonatens tredje huvudtanke, som ovan har kallats 3B2 återkommer på nytt och följs sedan av den första huvudtanken, nu i form av en variant av första satsens huvudtema:

Här överensstämmer inte rytmen men väl intervallerna, de fem första tonerna har samma intervall i båda temana.

Satsen avslutas med det dramatiska temat, 3C, och allra sist hörs i violinen 3A2.

Sista satsen, *Allegretto poco mosso*, har rondokaraktär. En refräng bestående av en kanon med en takts förskjutning återkommer flera gånger. Huvudtemat har en mer oskuldsfull framtoning än de tidigare.

Episoderna består av teman från föregående sats, framför allt 3B2 (= huvudtanke 2) och 3C (se ovan).

Man kan även lägga märke till att den understrukna frasen i temat ovan får en självständig roll som inledning till tema 3C. Det är även denna fras som avslutar hela satsen.

Det brukar ibland framhållas att detta verk är förebilden till den fiktive tonsättaren Vinteuils violinsonat i Marcel Prousts romanserie *På spaning efter den tid som flytt*. Men flera verk kan ha stått modell, liksom flera tonsättare. Enligt vad Proust själv avslöjade i ett brev till vännen Jaques de Lacretelle utgör åtminstone "den lilla frasen" sidotemat ur 1:a satsen av Camille Saint-Saëns violinsonat i d-moll op. 75. Se detta verk.

Pianokvintett f-moll

1. *Molto moderato quasi lento* – *Allegro* 2. *Lento, con molto sentimento*

3. *Allegro non troppo, ma con fuoco*

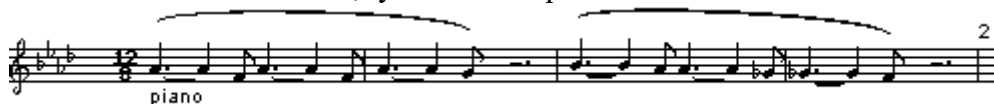
1878-79

När César Franck skrev sin pianokvintett, var han en ganska okänd tonsättare, men verket gjorde honom i ett slag berömd i musikvärlden. På 1800-talet tolkades musiken, som ett ohöjlt blottande av sexuell åtrå. Både Liszt och Saint-Saëns påstås ha varit chockerade och hustrun påstås också ha anklagade honom för otrohet. Sant är att Franck vid denna tid hade en favoritelev den 25 år yngre, sedermera berömda tonsättaren, Augusta Holmès (1847-1903). Möjligen kan han ha varit förälskad i den färgstarka kvinnan. Saint-Saëns ogillande, trots att han fick sig verket tillägnat, kan enligt malisen delvis ha berott på att han själv skulle vara förälskad i den färgstarka kvinnan. Helt oberoende av detta skvaller, är det fråga om fantastisk musik.¹ Not-exemplen nedan är numrerade (i högerkanten) för att underlätta de tillbakablickar, som förekommer i texten.

Första satsen, börjar med en långsam och lång inledning, *Molto moderato quasi lento*, med följande intensiva och dramatiska tema i stråkarna:

Det avlöses av ett stillsamt, lyriskt tema i pianot:

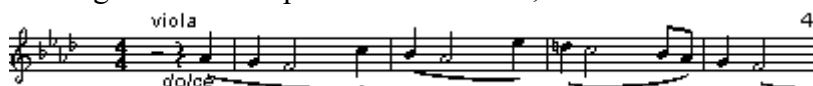

Båda dessa teman upprepas innan nr 1 återkommer två gånger i varmt sjungande dur (Ess, respektive C) och mera laddat i ytterligare en tonart (Dess-dur). Det svärmiska pianotemat (2) avslutar inledningen, som leder direkt till satsens huvuddel, *Allegrot*.

Detta börjar med upprörda toner i pianot, innan satsens huvudtema, som är avlett från inledningstemat, tas upp av stråkar och piano i dialog:

Ytterligare ett tema i presenteras i violan, och vandrar sedan runt bland stråkarna:

Sidotema hörs plötsligt i pianot. Det är likt huvudtemat (3) i sin rytmiska uppbyggnad.

Detta tema är synnerligen viktigt. Dels upptar det stort utrymme i satsen, dels förekommer det även i de övriga satserna och utgör alltså kvintettens cykliska tema. Det är inte lätt att avgöra var genomföringen slutar och återtagning börjar eftersom satsens teman, även de från inledningen, blandas friskt efter expositionen. Den uppmärksamme lyssnaren kommer dock att finna att alla här presenterade teman återkommer i en eller annan form.

¹ I James M. Keller, *Chamber Music: A Listener's Guide*, som ifrågasätter det mesta i denna ofta framförda myt, finns en mänsklig reflexion över människans svaghet: "Det är svårt motstå intressant skvaller, även om det inte är sant ..."

Den andra satsen, *Lento, con molto sentimento* (a-moll), är mycket vemodig och ger tillfälle till återhämtning efter första satsens känslostormar, även om en del avsnitt med förtätad stämning förekommer även här. Huvudtemat är:

Mycket vackert och effektivt är det när cellon kommer in med en långsamt fallande kromatisk skala:

Violinen fortsätter med första temat, medan övriga stråkar spelar huvudgruppens nästa tema:

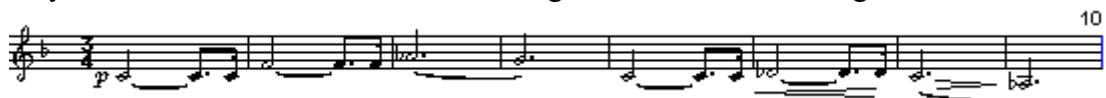

Sidotemat (Dess-dur) skapar ingen större kontrast. Temat ligger i pianot. Stämman i violin 1 är mycket lik vissa fraser i huvudtemat (se notexempel nr 7):

I slutet av sidogruppen hörs i pianot det cykliska motivet från första satsen (notex.5). Satsens mest intensiva utspel kommer i den korta genomföringen. Även återtagningen är kort vid jämförelse med expositionen.

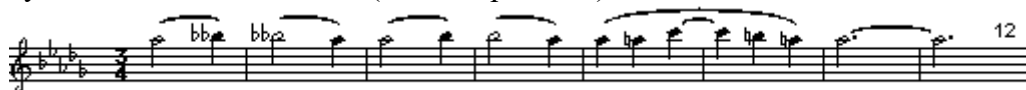
Sista satsen har beteckningen *Allegro non troppo, ma con fuoco* (d-moll). Det dröjer ganska länge innan huvudtemat uppenbarar sig i stråkarna. Men dessförinnan har det antytts och successivt vuxit fram i den långa och nervösa inledningen.

Sidotemat (h-moll) har stora likheter med 2:a temat i 2:a satsens huvudgrupp (notexempel 8, violin 2). Det är fråga om en s.k. augmentation, d.v.s. noterna har fått förlängda tidsvärden.

Genomföringen är lång och laborerar huvudsakligen med huvudtemat. Återtagningen är något förkortad och kompletteras med en intensiv coda, som inleds i violin 1 med det cykliska motivet från sats 1 (notexempel nr. 5). I satsens 3/4 takt ser det ut så här:

Så avslutas 1800-talets kanske mest passionerade kammarmusikverk.

Stråkkvartett D-dur

1 *Poco lento* – *Allegro* 2 *Scherzo: Vivace* 3 *Larghetto* 4 *Finale: Allegro molto*

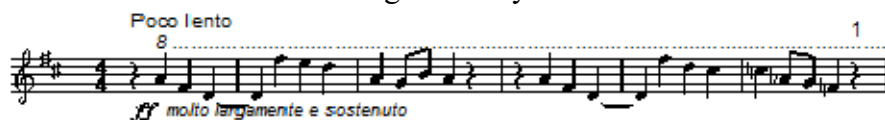
1889

Ett av César Francks musikaliska kännetecken är den cykliskt uppbyggda sonaten, som han visar exempel på i pianokvintetten, symfonin, violinsonaten och i detta verk. Principen, som innebär att ett eller flera teman återkommer i verkets olika satser, var inte ny. Den hade t.ex. tillämpats av Beethoven i hans nionde symfoni, i Mendelssohns tidiga kvartetter op. 13 och 12, i Carl Nielsens g-mollkvartett och i flera av Berwalds och Saint-Saëns verk. Men i Francks verk är den cykliska principen än mer påtaglig.

Marcel Proust, som ogärna avslöjade sina förebilder till romanfigurer och musik i *På spaning efter den tid som flytt*, ha gjort vissa antydningar om att detta verk stått som huvudsaklig modell till den fiktive tonsättaren Vinteuils septett. En engelsk specialist på Proust, John Cooking, antar att septetten också utgör en ”musikalisk mikrokosm till sin roman”, alltså att septettens form (=Francks stråkkvartett) skulle återspegla hela romanbyggets storform.²

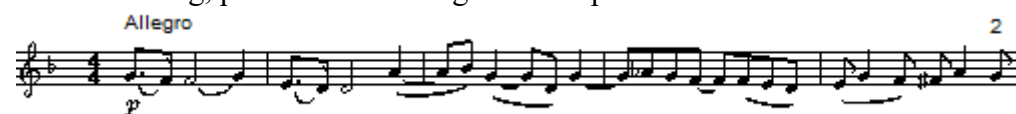
D-durkvartettens 1:a sats är formmässigt mycket intressant. Vincent d’Indy³, elev till och en stor beundrare av César Franck, gjorde tidigt en analys av verket. I hans tolkning utgör 1:a satsens struktur en kombination av tredelad visform och sonatform. Det långsamma Lento-avsnittet återkommer två gånger på ett sätt som gör att de tre delarna kan betraktas som komponenterna i en AA’A’’-visform. Dessa tre delar är i sin tur blandade med delarna i ett allegro i sonatform, alltså E(xposition), G(enomföring) och Å(tertning). Storformen får då följande schema: A – E – A’ – G – Å – A’’.

Den långsamma inledningen (A) presenterar ett triumfatoriskt tema ackompanjerat av övriga stråkar i dubbelgrepp. Det skapar en orkestral klang som i kvartettsammanhang söker sin like. Temat visar sig bli det cykliska tema som hela kvartetten cirklar kring.

Det långa avsnittet ger Franck många möjligheter att utveckla sina utomordentligt vackra, sublimes och ibland oväntade harmonier.

Allegroexpositionen (E) har ett huvudtema som, åtminstone i sin rytmik om än inte i sin framtoning, påminner om allegrotemat i pianokvintettens första sats.

Ett markant överledningstema hörs först i cello. Detta blir betydelsefullt i Finalen:

Sidotemat i F-dur presenteras i violin 1 med ekon i violan:

² Se Gunnar Larsson, "Den lilla frasen" hos Marcel Proust, ARTES, 1983, 6

³ Vincent D’Indy, César Franck, engelsk övers. av Rosa Newmarch, New York: Dover Publ. Inc. 1965

I slutet av expositionen hörs en kraftfull variant av rytmen i tema 3:

Detta tema följs så småningom av tema 2 i en något förändrad form. Allegroexpositionen slutar med allegrotemats (nr 2) tre första toner, som upprepas under avstannande, sista gången i f-moll med en direkt övergång i nästa avsnitt.

Lentots återkomst (A' i formöversikten ovan) kan sägas vara en typ av Trio, där temat i A (nr 1 ovan) utvecklas genomföringslikt i form av ett fugato. Temat, nu i f-moll, börjar i violan och svaren följer i ordning violin 2, cello och violin 1. D'Indy beskriver musiken som *en beundransvärd och mystisk meditation, vilken gradvis öppnar sig likt den mer och mer mörknande skymningen*.

Genomföringen (G) av allegrot är ganska kort. Musikkritikern Paul Griffiths menar att Franck inte ville äventyra identiteten hos de nära relaterade temana genom att utsätta dem för alltför långtgående bearbetning. Både huvudtema (2) och sidotema (4) utvecklas, det senare avslutar genomföringen i pianissimo.

Återtagningen (Å), som börjar i d-moll, inleds i piano. De fyra första takterna av sidotemat börjar i H-dur och hittar därefter rätt i D-dur. I denna tonart avslutas allegroåtertagningen (liksom så småningom hela kvartetten), när det är dags för återtagningen av lentoavsnittet (A') i ljuvaste pianissimo. Den är långt ifrån en upprepning av introduktionen. Bl.a. har den en helt annan stämföring.

Satsen är lång. Enligt César Francks egna anteckningar i autografen tar den 17 minuter. Inspelningar med sådan längd finns, men många är betydligt kortare vilket är förvånande med tanke på att det inte finns några repriser att hoppa över.

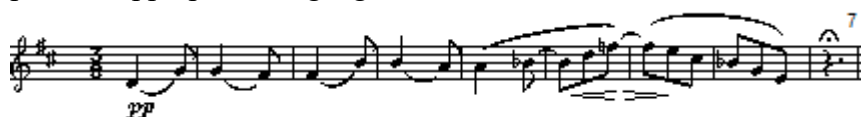
Båda mellansatsernas tonarter är tersbefryndade med första satsens tonika – fismoll i Scherzot och H-dur i Larghettot. Första delen av scherzot bär tydliga influenser från Mendelssohns berömda scherzosatser. Första temat spelas sordinerat:

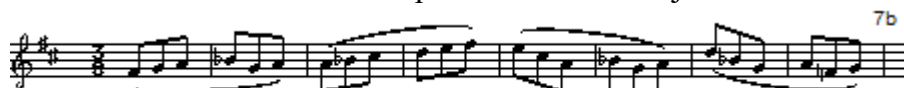
I övrigt finns i detta scherzoavsnitt ett mer sångbart tema:

Trion inleds med ett tema bestående av korta upprepade motiv. Temat åtskilt av vilopunkter upprepas flera gånger..

Detta tema fanns med i Francks första skisser till finalsatsen. Kanske strukturerades denna innan scherzosatsen komponerades. Även följande tema får stort utrymme:

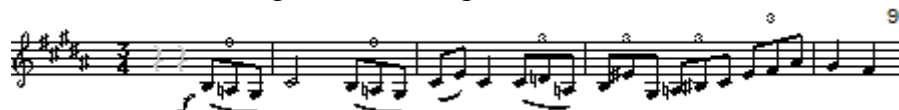

Scherzotemat återkommer. Före slutet hörs en kort återkomst av Trion (nr 7) i Fiss-dur.

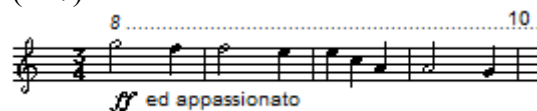
Larghettot i H-dur är mäktigt både i omfång och innehåll. Det har en femdelad form, ABACA. A-temat skrider fram i lugnt majestät:

B-temat har en oroligare framtoning:

Efter andra A följer C med ett tema som rytmiskt har likhet med scherzots Triotema (nr 7):

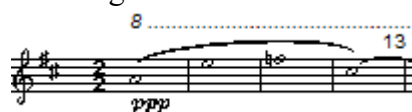
A återkommer i H-dur men slutar med ett kort eko av B-temat (nr 9).

Finalen har liksom förstasatsen en komplex form. Inramade av ett pregnant, unisont tema (nr 11 nedan) presenteras först Larghetto-temat (nr 8 ovan) och sedan Scherzosatsens båda teman (nr 6 och 7).

Därefter följer första satsens cykliska tema (nr 1 ovan) i Poco lento-tempo – först i cello och sedan i violin 1 – som en kort introduktion till satsens huvuddel, ett Allegro molto. Huvudtemat här är en variant av det cykliska temat. Melodin ligger i violan.

Det första inledande och energiska temat (nr 11) återkommer vid flera tillfällen i satsen. Det första sidotemat antyds flera gånger i överledningens olika tonarter innan det klingar ut i a-moll:

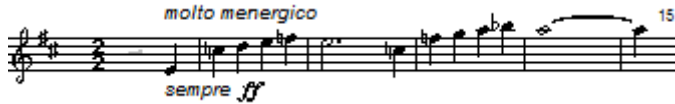

Detta tema innehåller exakt samma tonintervall som överledningstemat i sats 1 (notexempel nr 3).

Ytterligare teman i sidogruppen, är

och

Genoföringen börjar i Ciss-dur (noterad som dess-dur) och slutar, via många tonartsförändringar, i D-dur. Först behandlas sidotemat (nr 13) sedan huvudtemat (nr 12, violastämman) i B-dur följt av sidotemat på nytt och slutligen huvudtemat i fortissimo, Avsnittet fortskrider i allt långsammare tempo för att avslutas i piano innan återtagningen börjar med huvudtemat följt av de tre sidotemana (13-15).

Därefter startar en ny genomförelse med scherzotemat (nr 6). Detta hörs mycket svagt två gånger innan det förenas med det cykliska temat (nr 1). Sedan följer Largettotemat (nr 8) från den långsamma satsen, nu i augmentation, d.v.s. med förlängda notvärden och framfört i fortissimo i *Largamente e con passione*.

Satsen avslutas med det cykliska temat (1), *Molto largamente*, följt av det energiska tema från Finalens inledning (11)

Hela kvartetten är ett mästerverk. Att den inte står så ofta på ensemblernas repertoar beror antagligen på de stora krav den ställer på musikerna. Verkets ansevärda längd, ofta över 40 minuter, kan också spela in. Men för en kammarmusikalskare borde det vara en dröm att få uppleva live.